

Fenomenologia i pedagogia

Joan González Guardiola*

El següent treball suposa un intent de presentació de la fenomenologia en la seva vinculació històrica i temàtica amb la pedagogia que no passi per alt les tensions constitutives entre ambdues. Aquestes tensions són traspassades al camp de l'aplicació en pedagogia, però provenen ja de les pròpies tensions internes de la fenomenologia en la seva molt problemàtica relació de continuïtat/discontinuitat amb l'hermenèutica. A continuació es presenta un panorama històric i temàtic d'aquestes tensions que, més que afeblir els intents d'aproximació, consten com esperons d'una fertilitat sempre renovada en el camp de la investigació de tècniques qualitatives en pedagogia.

Fenomenologia, Hermenèutica, Investigació Qualitativa, Pedagogia

La fenomenologia: presentació i aclariment de malentesos terminològics

Probablement el millor servei que pot prestar una presentació breu de la fenomenologia com a filosofia consisteixi en advertir, de partida, sobre l'equivocitat, tant històrica com temàtica, del seu concepte.

Una presentació que pressuposi a la fenomenologia com un corrent de pensament acabat (en tots els sentits de la paraula, tant els positius com els negatius), més que com una possibilitat constantment renovada que va brollant incessantment a través dels reptes que les onades de la història li va plantejant, seria una temptadora solució per aprofundir en allò en què, segons Wittgenstein, consisteix la

divulgació: fer creure a algú que ha entès allò que no ha entès¹.

De fet, per defugir aquest risc i evitar alimentar allò que Wittgenstein considerava «els baixos desitjos de la gent moderna» (la curiositat superficial sobre les «novetats»), es fa imprescindible que presentem la fenomenologia com travessada ja inicialment per una tensió (tant constitutiva com antitètica) de la seva manera de procedir: la tensió entre el desig d'assoliment d'una científicitat estricta en els procediments de la descripció de les vivències en primera persona, d'una banda, i la seva autocomprensió com a possibilitat cons-

(*) Joan González Guardiola és doctor en Filosofia per la Universitat de Barcelona (premi extraordinari de doctorat). Actualment imparteix classes de Metafísica a la Universitat de les Illes Balears. S'ha especialitzat en fenomenologia, en la interpretació de l'obra de Plató, i en filosofia de l'economia, àrees en les quals ha publicat diversos articles en revistes especialitzades. Amb Francesc Perenya Blasi és responsable de l'edició i traducció al català del clàssic d'Edmund Husserl, «Meditacions cartesianes. Una introducció a la fenomenologia». ORCID: 0000-0001-9675-4832. Adreça electronica: phaenom11@gmail.com

(1) Wittgenstein, 1965, p. 4.

tantment renovada que s'allunya de clausurar un corpus tancat, ja sigui temàtic o metodològic, d'altra banda.

El primer dels focus de la tensió es troba en la idea del fundador de la fenomenologia, Edmund Husserl, que la va circumscriure sempre des del seu naixement, el 1900, a la idea de «ciència estricta»². El segon focus de la tensió es troba en la torsió hermenèutica a què el seu deixeble, Martin Heidegger, la va sotmetre durant la dècada de 1920 i després durant tota la seva trajectòria, en pensar la fenomenologia simplement com un rètol històric més de «la cosa del pensar»³.

La fenomenologia va néixer, efectivament, amb la vocació de fonamentació de les disciplines en les quals alhora es fonamenta la idea mateixa de científicitat: la lògica i les matemàtiques⁴. Aquesta denominació inicial ja suposa una primera advertència terminològica força rellevant: cal parlar més de fractura o discontinuïtat entre l'ús amb què Husserl emprà la paraula «fenomenologia», i el sentit amb el

qual la modernitat ja la venia emprant abastament almenys des de la seva primera aparició, en l'obra d'un seguidor de l'escola de Wolff, Johann Heinrich Lambert, «*Neues Organon*» de 1764⁵.

La fenomenologia va néixer amb vocació de fonamentar les disciplines en les quals alhora es fonamenta la idea mateixa de científicitat: la lògica i les matemàtiques

No és només que en aquella primera aparició moderna del concepte la paraula «fenomenologia» designi quelcom diferent a allò que designa la disciplina que fundarà Husserl, sinó que designa quelcom directament oposat: la fenomenologia en el seu origen modern designa una «doctrina de les aparences» considerades com a il·lusions i oposades a allò que veritablement és, del que s'ocuparia l'aleteologia com a doctrina de la veritat⁶.

La modificació radical d'aquest sentit «modern» dels conceptes de «fenomen» i

(2) Hua XXV, Philosophie als strenge Wissenschaft, pp. 3 i ss.

(3) Per a la noció de fenomenologia com a possibilitat, vegeu GA 2, SuZ, § [7], p. 52. Per a la noció de fenomenologia com a rètol de la cosa del pensar, vegeu GA 14, p. 101. Ambdues nocions, amb intensitats i matisos diferents, prenen distància de la noció fundadora de la fenomenologia com a ciència estricta.

(4) La primera aparició té lloc en una nota a peu de pàgina del § [57] dels «Prolegòmens a la lògica pura», tot i que com indica K. Schuhmann probablement aquesta nota correspon a un afegit posterior (vegeu Spiegelberg, 1994, p. 155). En aquesta nota, la fenomenologia és considerada com una «doctrina pura sobre l'essència de les vivències» (*reine Wesenslehre der Erlebnisse*), en la que han de trobar la seva fundació tant la psicologia empírica com la crítica del coneixement (Hua XVIII, 215).

(5) El títol sencer era *Neues Organon, oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und der Unterscheidung von Irrtum und Schein* (Pensaments sobre la investigació i designació d'allò vertader i la seva diferència amb l'error i la il·lusió). El llibre s'estructurava en dos volums, cadascun dels quals constava de dues parts: al primer volum, corresponia la dianologia (doctrina sobre les lleis del pensament) i l'aleteologia (doctrina de la veritat), i al segon volum, la semàntica (entesa com a semiòtica o doctrina dels signes) i la fenomenologia (doctrina de les aparences). Així entesa, l'obra s'assembla més a un antecedent llunyà del programa de Charles Sanders Peirce que no pas del d'Edmund Husserl i la fenomenologia en el seu sentit contemporani.

(6) Aquesta primera referència a l'origen del concepte modern de «fenomenologia» no tindria massa importància de no ser perquè la polèmica sobre el seu abast metodològic té influència en el Kant precrític, que li reconeix en una carta al propi Lambert, del 2 de setembre de 1770, la necessitat d'una «ciència negativa» (*phaenomenologia generalis*) com a disciplina propedèutica que antecedeixi a la metafísica. Amb tot, ja a les *Reflexionen* del *Duisburg Nachlass* de finals de 1770 sembla Kant allunyar-se de l'associació lambertiana entre aparició (*Erscheinung*) i il·lusió (*Schein*): «L'aparició (*Erscheinung*) i la il·lusió (*Schein*) són dues coses diferents». De totes maneres, ja sigui per abraçar-lo o ja sigui per allunyar-se d'aquest primer sentit, aquest segueix condicionant tota la comprensió «moderna» de la paraula «fenomen», i amb aquest, de la fenomenologia; fins i tot en la utilització per part de Hegel a la *Fenomenologia de l'esperit*; sobre l'evolució moderna del concepte fins Husserl, vegeu Spiegelberg, 1994, p. 11 i ss.

de «fenomenologia» el trobarà Husserl en el concepte rector que Franz Brentano i els seus deixebles han rescatat de l'escolàstica medieval, la «intencionalitat», com a tret de la consciència que indica la transitivitat respecte als seus objectes: «consciència» és sempre «consciència de...». La intencionalitat és designada a l'escola de Brentano, eixamplant considerablement el seu ús original respecte al de l'escolàstica medieval, com a allò definidor dels «fenòmens psíquics» enfront dels «fenòmens físics»; l'estratègia de Brentano consisteix doncs en reformular un concepte d'origen medieval per aplicar-lo al clàssic problema modern del dualisme psicofísic⁷.

Edmund Husserl, que assisteix als cursos de Brentano entre 1884 i 1886, emfatitza, per sobre de la idea d'intencionalitat com la d'una immanència de l'objecte a la consciència (idea ja present en les velles teories escolàstiques), la d'una *direcciona- litat* cap a l'objecte; la d'un «estar dirigit a» de diverses maneres (el *tendere* llatí contingut en la noció escolàstica de la *intentionio*), però que es limita a mantenir-se en la noció d'un «apuntar» al voltant del qual s'articulen les estructures de la consciència. Husserl obté així, al voltant d'aquesta articulació intencional de la consciència, la noció de «a priori de correlació», com un dels fonaments principals del mètode fenomenològic⁸: la intencionalitat és el vehicle que recorre la correlació entre l'objecte

de l'experiència i els diversos modes de donació d'aquest⁹.

Ara bé, el desplegament coherent d'aquestes dues idees –(a) intencionalitat i (b) a priori de correlació– és la base de les altres tres idees metodològiques cabdals de la fenomenologia en el seu desenvolupament posterior:

- c) la idea de «constitució»: la correlació ho és entre els objectes de l'experiència i els diversos modes subjectius de la consciència, essent la relació entre ambdós tal que els primers es constitueixen sempre en els segons, fent accessible així el seu «sentit»;
- d) la idea de «reducció fenomenològica»: sobre allò immediatament donat a la consciència, cal executar una suspensió, o posada entre parèntesi, de la tesi de la creença en la seva existència com a real en un món exterior a la consciència mateixa; posada entre parèntesi mercès a la qual els continguts de la vivència són presos com a fenòmens i re-conduïts així a les seves estructures essencials¹⁰; i
- e) la idea fenomenològica d'evidència, present en el conegut com a «principi de tots els principis», que legitima la intuïció com a font de coneixement:

(7) Brentano desplega aquesta estratègia a *Psychologie vom empirischen Standpunkt*: «Qualsevol fenomen mental es caracteritza per allò que els escolàstics de l'edat mitjana van anomenar la "inexistència intencional" (o mental) d'un objecte», Band I, II, 1, pàg. 124 (traducció de l'autor). Per la discussió sobre les similituds i diferències entre el concepte escolàstic d'intencionalitat i el de Brentano, vegeu Spiegelberg, 1994, p. 37 i ss.

(8) Múltiples referències en l'obra de Husserl; per exemple, Hua IX, p. 290; Hua I, §§ [17], [27], [28].

(9) Hua VI, § [48], p. 169: «El primer descobriment de l'a priori de correlació entre objecte d'experiència i modes de la seva donació em va commoure tan profundament que des d'aleshores tot el treball de la meua vida va ser dominat per la tasca de la seva elaboració sistemàtica» (traducció de l'autor).

(10) I sempre per aquest ordre: primer re-conducció de l'opacitat originària de les vivències a la seva condició de fenòmens en què aquestes es revelen reflexivament; segon, re-conducció dels fenòmens a les seves estructures eidètiques. La reducció fenomenològica és condició de possibilitat de la reducció eidètica, i no a l'inrevés; sobre aquesta important observació metodològica, vegeu González Guardiola, 2015.

Tota intuïció originàriament donadora és una font legítima de coneixement; tot allò que se'n ofereix en la "intuïció" originàriament (per dir-ho d'alguna manera, en la seva realitat en persona) s'ha d'acceptar simplement com allò que es dona, però també tan sols dins dels límits en els que ella es dona¹¹.

El «món de la vida» (Lebenswelt) és l'objecte d'investigació de la fenomenologia en el qual s'han de fonamentar les altres ciències particulars; entre elles, la pedagogia

Aquestes cinc idees (intencionalitat, a priori de correlació, constitució, reducció i evidència) suposen allò que vulgui dir que el mètode d'investigació que s'està emprant és el mètode fenomenològic, molt més que no pas el conegut eslògan «A les coses mateixes!» (*Zu den Sachen selbst!*), que difícilment aconsegueix passar una consideració mínimament crítica¹².

Totes aquestes idees metodològiques es van desplegant i articulant entre elles, concentrant-se en la que pot ser considerada una de les idees més fèrtils i originals de l'escola fenomenològica, que Husserl anirà tractant ja en alguns treballs a partir dels anys 20: la idea d'un «món de la vida» (*Lebenswelt*) com a objecte d'investigació de la fenomenologia en el qual s'ha de fonamentar qualsevol altra ciència particular; entre elles, la pedagogia¹³.

És important retenir el caràcter sintètic d'aquest concepte, perquè sovint moltes aproximacions que es fan a la fenomenologia des de la pedagogia tendiran a partir d'aquest «rendiment» del mètode fenomenològic, sense tenir en compte que el concepte s'introdueix en l'obra de Husserl després de tots els altres, i que, estrictament parlant, el concepte de «món de la vida» és més ontològic que metodològic, esdevenint un rendiment de l'aplicació de la metodologia fenomenològica.

Evidentment, hi hauria més coses a indicar, però ja implicarien incorporacions del tombant «hermenèutic» que Martin Heidegger imprimí a la fenomenologia a partir dels anys 20, i ens lliscaríem ja inadvertidament en consideracions més pròpies de la germana menor de la fenomenologia (en el seu sentit més profundament filosòfic), l'hermenèutica, desbordant per tant els continguts d'aquesta presentació¹⁴.

(11) Hua III, § [27]. «Tan sols dins dels límits» subratlla la idea que l'evidència ha de permetre evitar la presència de les substruccions teòriques sobre allò donat. Seria un error pensar aquest principi d'evidència com a continuador de la tradició cartesiana; el mètode de les reduccions no és, efectivament, el mètode cartesià del dubte, basat en considerar (activament) com a fals tot allò del qual pugui considerar, a través de l'activitat de l'entendiment, que és (fins i tot hiperbòlicament) dubtós. Sobre aquesta diferència entre el concepte fenomenològic de «certesa» i el cartesià, vegeu Hua III, § [104], p. 241 i ss.

(12) Per a una crítica a la buidor de l'eslògan de la fenomenologia com a definidora del seu procedir metodològic, vegeu Zirió, 2003.

(13) Sobre la idea de «món de la vida», vegeu González Guardiola, 2012, 155 i ss.

(14) És prudent també diferenciar entre l'hermenèutica com a teoria de la interpretació, que clava les seves arrels en Friedrich Schleiermacher i Wilhelm Dilthey, i el sentit filosòfic (més directament vinculat a l'evolució de la fenomenologia) que l'expressió agafa després de Heidegger–Gadamer.

Relacions entre la fenomenologia i la pedagogia. Les grans aportacions de la fenomenologia al debat sobre el pensament pedagògic

Resultaria molt sorprenent que una filosofia tan viva i tan travessada pels seus malentesos interns sobre l'equivocitat dels seus conceptes fundadors no traslladés al moment de la seva aplicació a altres ciències particulars (en el cas que ens ocupa, la pedagogia) la intensitat i vivacitat dels debats que l'animaren originalment. La rotunda afirmació amb la que s'obre l'entrada dedicada a «Educació» de *l'Encyclopedia of Phenomenology* és una molt honrada fixació de l'estat de la qüestió: «Les teories fenomenològiques de l'educació no han aconseguit fins ara una definició coherent de la seva metodologia i conceptes bàsics»¹⁵.

En bona mesura això és degut a la problemàtica relació de continuïtat/discontinuitat entre la fenomenologia i l'hermenèutica, tal i com hem assenyalat en la secció anterior. A partir de la succinta presentació metodològica que hem esbossat en el paràgraf anterior sobre el que implica proclamar d'una metodologia que és «fenomenològica», el gruix dels antecedents històrics d'aproximacions fenomenològiques a la pedagogia s'aprima força¹⁶. Aspectes del mètode fenomenològic tal i com l'hem esbossat es troben ja en l'obra d'alguns dels primers seguidors directes de Husserl, membres originaris del cercle fenomenològic de Munic, com per exemple Aloys Fischer.

La *Deskriptive Pädagogik* de 1914 presentava ja la necessitat de la pràctica fenomenològica de la reducció per fer front a un problema que la pedagogia de la seva època encarava amb força inseguretats: el de la delimitació clara del seu objecte d'investigació (el món de la vida dels infants? les relacions ensenyament–aprenentatge? els «fenòmens educatius» (*Erziehung*) o els «formatius» (*Bildung*)?)¹⁷. L'enfocament fenomenològic de la pedagogia assoleix així ja molt primerencament un dels seus punts forts: el de la diferència entre la descripció fenomenològica pura (Fischer diu: dels «fets» (*Tatsachen*)), no de les vivències (*Erlebnisse*)), i la descripció mediada per les «teories», que han de ser expurgades de la introducció d'elements en els fenòmens que no es trobarien originàriament en ells, però que s'hi barregen pels propis interessos teòrics¹⁸.

L'orientació epistemològicament realista de Fischer (així com de bona part dels seguidors del cercle de Munic, que abandonaran a Husserl pel que ells interpretaran com un «gir idealista» a partir de 1913) fa que sovint hi hagi en aquestes primeres aplicacions del mètode un oblit que la primera fenomenologia era investigació sobre l'essència de les vivències, i que el mode de ser de les essències és radicalment diferent al dels fets¹⁹. Però la distinció que trobem a l'obra de Fischer entre la

(15) Käte Meyer-Drawe, a Embree, 1997, p. 157.

(16) Insistim: en la mesura que aquesta denominació pretén una delimitació suficient i raonable respecte a l'hermenèutica. Aquesta delimitació ens permet deixar fora els deixebles de Wilhelm Dilthey i els membres del grup de l'escola Dilthey–Nohl (Friedrich Copei, Theodor Litt, Herman Nohl, etc.).

(17) Fischer, a Brinkmann, 2019, p. 53.

(18) Les «substruccions»; sobre el concepte fenomenològic de substrucció, vegeu González Guardiola, 2012, 160.

(19) Hua III, § [2], p. 12.

pedagogia com a ciència fàctica i una pedagogia com a ciència teòrica és l'antecedent llunyà de la distinció, molt viva en els debats de l'actualitat, entre la investigació educativa empírica-quantitativa, per una banda, i la investigació educativa qualitativa-pràctica, per una altra²⁰.

Podríem assenyalar que potser entre l'acumulació de dades dels partidaris de la quantificació, i l'acumulació de relats existencials i experiencials dels partidaris de la pedagogia com a ciència qualitativa, el que no s'hauria desenvolupat suficientment a partir d'aquests començaments fenomenològics seria una adequada comprensió del moment eidètic en l'anàlisi de les vivències.

La distinció entre pedagogia com a ciència fàctica i pedagogia com a ciència teòrica és a l'origen de la distinció entre investigació empírica-quantitativa i investigació qualitativa-pràctica en educació

De la tasca d'un altre assistent directe a seminaris de Husserl i Heidegger, però als dels anys 30, rebrà la pedagogia fenomenològica un impuls més fèrtil i durador: Martinus Jan Langeveld²¹. És a partir de la seva obra que podem trobar un interès en la tematització de la important qüestió del *món de la vida de l'infant*: la qüestió del sentit viscut de la relació pedagògica, el reconeixement d'antinòmies en situacions

pedagògiques quotidianes, o la primacia de la pràctica sobre la teorització, seran alguns dels temes que a partir de la reflexió de les obres de Langeveld passaran a la denominada Escola d'Utrecht.

En bona mesura, tota la pedagogia fenomenològica de l'escola d'Utrecht estarà mediada per la seva aproximació a certa concepció de la psicologia fenomenològica en la qual predomina i s'aprofundeix en l'allunyament de la fenomenologia de la constitució com investigació de l'essència de les vivències²². El motiu d'aquest allunyament consisteix probablement en què el gruix de teories pedagògiques que es sedimenten sobre les vivències educatives és tan enorme després del desenvolupament de la psicologia com a ciència natural a partir dels anys 50, que l'aproximació fenomenològica a la qüestió de l'educació es fa gairebé a la desesperada, com una protecció a la defensiva respecte a la invasió de plantejaments naturalistes que sepulpen qualsevol mena d'accés senzill a les vivències pedagògiques reals.

En aquesta reivindicació de la vida tal i com és viscuda contra la vida tal i com els científics ens expliquen que la vivim, l'entroncament amb la fenomenologia existencial de Martin Heidegger²³ i la crítica a

(20) Brinkmann, 2019, p. 7.

(21) De la seva obra, *Breu pedagogia teòrica*, es publicaren 15 edicions entre 1946 i 1979, constituint-se en una obra de referència per generacions senceres de pedagogs als Països Baixos, i un dels eixos de la futura Escola d'Utrecht, que s'articlarà en bona mesura al voltant dels treballs de l'antropologia fenomenològica de Frederik J. J. Buytendijk.

(22) L'afirmació de Joseph J. Kockelmans és tan rotunda com qüestionable, però ha esdevingut ja un clàssic de les recepcions esbiaixades de Husserl: «Per Husserl, la subjectivitat transcendental com a darrera font de tots els significats és com a tal una subjectivitat sense món» (vegeu Kockelmans, 1987, 26).

(23) Existencial, que no «existencialista»: Heidegger va renegar tota la seva vida de l'etiqueta «existencialista» (GA 9, 313). La distinció metodològica que Heidegger introduirà a *Ser i Temps* en el § [4] entre existencial (*existenziell*) i existenciari (*existenzial*) decantarà definitivament la fenomenologia de Heidegger cap al concepte d'«existència», malgrat les seves crítiques (i advertències) contra l'existencialisme militant.

la tècnica moderna dels escrits pedagògics d'Eugen Fink²⁴ obeeixen millor a les urgències del moment històric d'hiperburocratització de les estructures educatives institucionalitzades per la maquinària de l'Estat que no pas la lenta reconstrucció eidètica de les vivències, contextualment condemnada pels vertigens de la història a ser desqualificada com «investigació abstracta»²⁵. En un món hipertecnificat i hiperinstitucionalitzat, en el que es mouen els agents educatius de la segona meitat del segle passat, és perfectament lògic un replegament cap als pocs redutes de concreció fàctica entre els quals la vida sembla poder treure pensament el cap enmig de les poderosíssimes inèrcies institucionals i burocratitzants.

Però aquest replegament serà en bona mesura responsable també que «essència» esdevingui una paraula empestada per les torsions existencialistes de la fenomenologia mateixa, especialment en la seva recepció francesa (Sartre, Beauvoir); empesta que fa pràcticament insostenible el seu ús en entorns extraacadèmics i fins i tot ja en els acadèmics. És legítima una interrogació sobre fins a quin punt una semiosfera tan nítidament hostil al concepte tècnic i instrumental d'essència pot reclamar per a si, sense una acumulació de grans malentesos, una metodologia com a pròpiament «fenomenològica».

Un dels principals continuadors de la tasca de Langeveld, Ton Beekman, va popularitzar la tècnica de l'observació participant (*teilnehmende Beobachtung*), pròpia

de l'etnografia i l'antropologia, a l'àmbit de la pedagogia. En l'observació participant, el pedagog comparteix una situació comuna amb els nens o adolescents sobre els quals vol realitzar l'observació, introduint-s'hi com un participant més.

En un món hipertecnificat i hiperinstitucionalitzat és lògic el replegament cap a redutes de concreció fàctica entre els quals la vida sembla poder treure pensament el cap enmig de les poderosíssimes inèrcies institucionals i burocratitzants

La compartició de la situació permet adoptar, gràcies a la constitució intersubjectiva de l'escena, el punt de vista de l'altre, i aproximar-se molt més adequadament al seu enfocament del món-entorn (a diferència de l'observació no participant, en la qual l'observador pot fins i tot romandre ocult per als observats)²⁶.

La tècnica de l'observació participant ha permès l'afinament de l'informe descriptiu sobre la pròpia experiència en l'aprenentatge per part tant dels alumnes com dels pedagogs, emfasitzant l'element de la reflexió sobre els propis processos d'ensenyament-aprenentatge. Això ha fet possible el desenvolupament d'eines d'investigació qualitativa «fenomenològica», que pretenen la superació d'altres mètodes d'investigació qualitativa, com l'anàlisi

(24) Sobre la crítica d'Eugen Fink al caràcter ideològic de la pedagogia humanista com a mer reflex reaccionari respecte als avenços imparables de la tècnica moderna (temàtica certament heretada de la crítica de Heidegger a la tècnica moderna), vegeu Fink, a Brinkmann, 2019, p. 83 i ss. Una direcció similar a la deFink es troba en l'obra de Heinrich Rombach; vegeu Rombach, a Brinkmann, 2019, p. 235 i ss.

(25) De la crítica a una investigació en tant que considerada com «excessivament abstracta», potser fora bo recordar les paraules de Carles Cardó al respecte: «L'abstracció legítima no prescindeix de res ... Coneix millor els detalls del caràcter d'un home qui li coneix profundament el caràcter que qui li conegués un gran nombre d'accions, sense fer l'abstracció generalitzadora ... S'equivoquen els que menyspreen l'abstracció perquè la tenen com a destorb. Sense l'abstracció, no es pot veure la realitat concreta» (Cardó, 1933, p. 162).

(26) Meyer-Drawe, a Embree, 1997, p. 160 i ss.

d'enquestes, la psicologia narrativa, l'anàlisi discursiu foucaultiana, etc.²⁷ En la formulació d'aquestes tècniques «fenomenològico-hermenèutiques» (FH en la forma acrònima) ha destacat recentment el pedagog holandès Max Van Manen, que ha intentat portar alguns dels mètodes de l'Escola d'Utrecht a les escoles de Canadà²⁸. D'aquesta translació provenen algunes elaboracions metodològiques, com: (a) la descripció de vivències personals i d'experiències dels altres²⁹, (b) l'entrevista conversacional³⁰; (c) l'observació de prop³¹.

La publicació, l'any 2009, d'un manual sota el títol *Interpretative Phenomenological Analysis* (popularitzat amb l'acrònim IPA a partir d'aquest moment), que presenta la fenomenologia barrejada amb l'hermenèutica i la idiografia³², com un manual de «investigació qualitativa fenomenològica», ha encetat un agre debat que serveix com a síntesi bastant precisa de l'afirmació que comentàvem: la manca de coherència dels intents d'aplicació d'una suposada «metodologia fenomenològica» als problemes específics de la investigació qualitativa en pedagogia.

Una presentació sintètica d'aquest agre debat, a més de servir-nos de ràpida presentació de l'«estat de la qüestió» de la relació entre fenomenologia i pedagogia en els nostres dies, ens pot servir també de sosteniment de la tesi que orienta la nostra presentació en aquest capítol: difícilment es pot assolir una coherència en les aplicacions metodològiques d'una filosofia quan la tradició en què aquesta filosofia s'ubica (la «fenomenològico-hermenèutica») ja es presenta ella mateixa esquincada, i la seva unitat es presenta més com un desideràtum actitudinal que s'exerceix, que no pas com un consens consolidat temàticament al voltant d'una herència determinada.

Les tècniques d'investigació qualitativa aplicada en pedagogia no han fet una suficient desconnexió dels interessos de la psicologia considerada com una ciència particular

Max Van Manen va respondre l'any 2017 a la IPA interrogant-se per la naturalesa «fenomenològica» del conjunt de metodologies qualitatives presentades en aquell manual. La seva conclusió és que

(27) Smith, Flowers, Larkin, 2009, p. 46.

(28) La diferència entre els mètodes escolars a Països Baixos i a Canadà i EUA és un motor en l'obra pedagògica de Van Manen (Van Manen, 2019, p. 8).

(29) Van Manen, 1990, p. 54 i ss.

(30) Van Manen, 1990, 66. Van Manen indica que l'entrevista conversacional s'ha de construir al voltant de: (a) no descentrar-se excessivament respecte el fonament-motiu de l'entrevista; (b) arrapar-se a la concreció de l'experiència descrita; (c) diferenciar en tot moment entre la interpretació que el subjecte entrevistat dona (la seva reflexivitat sobre l'experiència) de les dades descrites de l'experiència mateixa, que són les que conserven el significat d'aquesta.

(31) Van Manen, 1990, p. 69 i ss. L'observació de prop és entesa pel propi Van Manen com una «variació» sobre l'observació participant, i es diferencia d'aquesta perquè s'evita que la compartició del món de la vida dels observats estigui dirigida per una prèvia elaboració d'esquemes que la condiciona. Van Manen indica que és essencial que el participant en el món de la vida dels observats estigui en una posició «intermèdia» entre l'acció i la reflexió; sempre a prop de poder donar «un pas enrere» (*constantly step back*) sobre la compartició de la situació. El resultat d'aquesta observació de prop és l'elaboració de l'anècdota (*anecdote*), que per Van Manen és un tipus de narració amb un atractiu (*point*), que pot ser perfilat (*honing*). L'anècdota és un tipus de narració en el qual es fa manifest quelcom que, habitualment, no es presenta de forma explícita (Van Manen, 1990, p. 116).

(32) Entesa com l'estudi del particular; la IPA vincula la investigació idiogràfica a la metodologia de l'estudi de casos (vegeu Smith, Flowers, Larkin, 2009, p. 32).

l'èmfasi de la IPA sobre «l'experiència viscuda» ho és sota els interessos determinats d'una ciència particular, la psicologia, i més concretament en la seva vessant terapèutica, que no pas pels interessos en l'assoliment de la comprensió del fenomen moguda per interessos fenomenològics³³. En aquesta crítica, potser sorprenentment (pel poc ús que ell sembla haver fet en la seva pròpia investigació qualitativa), Van Manen reivindica que l'anàlisi de reaccions emocionals experimentades en diversos casos de malaltia i processos mèdics «no són temes eidètico-fenomenològics, són temes psicològics»³⁴.

Per tant, la principal acusació de Van Manen sobre la IPA resideix en que les tècniques d'investigació qualitativa aplicada en aquesta no han fet una suficient desconnexió dels interessos de la psicologia considerada com una ciència particular; resideix, per tant, en certa reivindicació dels «interessos transcendents» que orientarien la recerca fenomenològica, més que no pas dels cada vegada més abundosos interessos dels «clients» (en expressió de Van Manen) de «trobar-se bé» donant un significat a les seves experiències.

La resposta de Smith a aquestes crítiques consisteix en una reivindicació de l'*hermenèutica fenomenològica* tal i com es troba a Heidegger, i no pas a Husserl: el sentit de l'experiència es troba ja actiu en la situació del subjecte investigat, de manera que l'únic que aquest ha de fer (i l'investigador l'ha d'acompanyar en aquests passos) és (a) compartir-lo, (b) actuar com

a testimoni de la seva pròpia articulació, (c) donar-li sentit³⁵.

A l'altra acusació de Van Manen, segons la qual les anàlisis de la IPA es centren exclusivament en «l'experiència personal» i estan per tant excessivament centrades en la noció de «persona» i els seus atzucacs, la resposta de J. Smith es basa en una cita de Husserl, segons la qual l'observació fenomenològica pressuposa sempre un jo personal:

És observant com JO percebo quelcom; de la mateixa manera, freqüentment estic JO en el record «ocupat» amb quelcom; segueixo JO en la fantasia fingidora quasi observant el tragar que té lloc en el món fantasiejat... En tots aquests actes jo estic present, i ho faig ACTUALMENT. Al reflexionar, m'aprehenc com l'ésser humà que està present.³⁶

Però el cert és que el fragment que Smith cita com a suport de la tesi segons la qual «el model de Husserl és coherent amb la meua pròpia concepció de l'experiència», és un exemple clar de com no s'han de citar els textos de la suposada «herència» fenomenològica per tal de donar suport a tesis que no tenen necessitat de fonamentació teòrica en l'era de la multiplicació de les praxis capaces de funcionar per si mateixes des dels seus propis significats terapèutics: en la reconstrucció de la mutilada cita de Smith és fàcil comprovar que Husserl s'està referint en tot moment al Jo pur, i no al jo com a «ésser humà per-

(33) Van Manen, 2017, p. 777.

(34) Van Manen, 2017, p. 778.

(35) Smith, 2018, p. 1956. És a dir, el subjecte investigat no és cap «subjecte», és un *Dasein* com a ésser-en-el-món del qual resultaria absurd pressuposar qualsevol mena de «situació desinteressada»: el *Dasein* està ja embarcat en la vida, i l'únic que ha de fer és desllorigar el conjunt de presumpcions, maneres de veure prèvies i pre-conceptes que animen la seva construcció de sentit (vid. Heidegger, SuZ, § [32], p. 201).

(36) Hua III § [80], p. 179. La traducció és de l'autor.

sonal», que és aquell que Smith pretén reivindicar com aquell travessat per l'existència i el seu tragar³⁷.

Uns mesos després de la resposta de Smith, va intercedir en la polèmica Dan Zahavi, un coneixedor autoritzat de la tradició textual de la fenomenologia. En la seva intervenció, Zahavi considera que «un ús excessivament arbitrari del terme condueix a una erosió de la reputació de la fenomenologia», i considera a ambdós autors culpables de «promoure diverses confusions sobre la naturalesa de la fenomenologia»³⁸.

La fenomenologia no s'ha de limitar a l'estudi del significat viscut pre-reflexivament i pre-predicativament, sinó que una part important del treball fenomenològic és entendre el pas de la comprensió pre-reflexiva i pre-conceptual a una comprensió posterior del món a través de conceptes i judicis

La crítica de Zahavi a la laxitud amb què l'etiqueta de «fenomenologia» està començant a circular es basa en tres arguments:

a) la psicologia o la pedagogia tendeixen a emprar l'adjectiu «fenomenològic» de la mateixa manera com circula en la ciència cognitiva i en la filosofia analítica de la ment: com a definidor del caràcter qualitatiu de l'ex-

periència³⁹. Però en la tradició fenomenològica, per definir a aquest caràcter qualitatiu de l'experiència s'empra el concepte de «fenomenalitat», no el de «fenomenologia», que és més ampli. La fenomenologia té a veure amb la descripció de les vivències en la direcció de rendir compte del seu caràcter qualitatiu, però no només amb això, sinó amb problemes epistemològics, ontològics i fins i tot metafísics, sense els quals el mètode fenomenològic queda totalment descontextualitzat.

b) Van Manen ofereix una concepció esbiaixada de la reducció fenomenològica, en entendre-la com un mètode que permet restaurar «el significat de l'experiència humana». Però el cert és que Husserl no l'empra originàriament en aquest sentit, sinó en el de qüestionar el realisme ontològic i epistemològic que està pressuposat en tota actitud natural. Això es fa en el sentit de neutralitzar el dogmatisme de les posicions pre-filosòfiques sobre la realitat, i poder accedir, a través d'aquest «posar entre parèntesi», la seva estructura. Husserl no pretén oferir una exploració sobre com és l'experiència, sinó sobre la naturalesa de la realitat i de l'objectivitat, per l'aclariment de la qual és necessari l'anàlisi fenomenològica de les

(37) La continuació del text desautoritza absolutament el significat que les intencions de J. Smith pretenien donar-li: «Però si executo l'epokhé fenomenològica, sucumbeixo també "jo, l'home" a la desconexió, amb el món sencer de la tesi natural, quedant la pura vivència de l'acte amb la seva pròpia essència» (la traducció és de l'autor). No sembla pas que el *Dasein* heideggerià immers en el tragar de l'existència tingui gaire cosa en comú amb aquest «jo pur» però és aquest el que s'està afirmant en un text que Smith, amputant, fa servir com argument que alguns aspectes de la fenomenologia de Husserl són coherents amb la seva concepció de l'anàlisi de l'experiència.

(38) Zahavi, 2018, p. 1.

(39) Zahavi, 2018, p. 2. El text en el qual comença a escampar-se aquest sentit de «fenomenològic» és el famós article de Nagel, «What Is It Like to Be a Bat?», de 1975.

estructures fonamentals de l'experiència (com a mitjà, no com a fi en si mateix)⁴⁰.

- c) L'objectiu de la descripció fenomenològica no pot ser simplement el de reproduir l'experiència original inalterada. Si es tractés d'això, el fet de tenir l'experiència s'esgotaria en si mateix: no caldria fer res més que tenir-la, i això faria inútil la fenomenologia. La fenomenologia no s'ha de limitar a l'estudi del significat viscut pre-reflexivament i pre-predicativament d'una experiència, sinó que una part important del treball fenomenològic és entendre la transició entre la nostra comprensió pre-reflexiva i preconceptual del món i la nostra posterior comprensió del món a través de conceptes i judicis. La conclusió de Zahavi és bastant rotunda:

Dur a terme investigacions qualitatives fenomenològicament informades no és només una qüestió de tenir una ment oberta i interessar-se en l'experiència en primera persona. També es tracta d'adoptar i emprar un marc teòric integral sobre la relació del subjecte amb si mateix, amb el món i amb els altres⁴¹.

El que hem pretès amb la transcripció resumida d'aquesta polèmica força actual és situar el problemàtic ús de les relacions entre fenomenologia i investigació qualitativa en pedagogia com un eco del no aclarit, no tancat i encara molt viu debat, entre el projecte original d'Edmund Husserl de la fenomenologia com aportació a la ciència estricta, i el tombant hermeneutic que Martin Heidegger li imprimeix als anys 20 presentant la fenomenologia com una possibilitat oberta a la investigació.

En la irresolució d'aquelles qüestions fonamentals segueixen navegant els desitjos d'establiment d'una investigació qualitativa en pedagogia que pugui rebre de manera suficient l'adjectiu de «fenomenològica»⁴².

(40) Zahavi, 2018, p. 4.

(41) Zahavi, 2018, p. 7. Max Van Manen va publicar una resposta al dur atac de Dan Zahavi; vegeu Van Manen, 2019.

(42) Hem fet una modesta contribució programàtica a com podria evolucionar una aplicació metodològica de la fenomenologia a les relacions d'ensenyament-aprenentatge basada en la menys explorada de les metodologies husserlianes en aquest respecte: la variació eidètica; vegeu González Guardiola, 2019.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

- Embree, L. (Ed.) (1997) *Encyclopedia of Phenomenology*. Dordrecht Kluwer Academic Publishers.
- Heidegger, M. (1977) *Gesamtausgabe Band 2, "Sein und Zeit"*. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (2007) *GA Band 14, "Zur Sache des Denkens"*. Frankfurt, Vittorio Klostermann.
- Husserl, E. (1991) *Hua I, Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge* (ed. Stephan Strasser). La Haia, Martinus Nijhoff [traducció catalana de Francesc Pereña i Joan González Guardiola, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2016, Barcelona].
- Husserl, E. (1976) *Hua III, Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (ed. Karl Schuhmann). La Haia, Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1976) *Hua VI, Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie* (ed. Walter Biemel). La Haia, Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1968) *Hua IX, Phänomenologische Psychologie. Vorlesungen Sommersemester 1925* (Ed. Walter Biemel). La Haia, Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1975) *Hua XVIII, Logische Untersuchungen. Prolegomena zur reinen Logik* (ed. Elmar Holstein). v, Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1987) *Hua XXV, Aufsätze und Vorträge* (ed. Thomas Nenon & Hans Reiner Sepp). Dordrecht, Martinus Nijhoff.
- Nagel, T. (1974) «What Is It Like to Be a Bat?». *The Philosophical Review*, 83, 4, p. 435-450.
- Smith, J. A. (2018) «"Yes It Is Phenomenological": A Reply to Max Van Manen's Critique of Interpretative Analysis». *Qualitative Health Research*, 28 (12), p. 1955-1958.
- Van Manen, M. (1990) *Researching Lived Experience. Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. Nova York, State Univ. of New York Press (SUNY).
- Van Manen, M. (2017) «But Is It Phenomenology?». *Qualitative Health Research*, 27 (6), p. 775-779.
- Van Manen, M. (2019) «Rebuttal: Doing Phenomenology on the Things». *Qualitative Health Research*, 29 (6), p. 1-18.
- Zahavi, D. (2018) «Getting It Quite Wrong: Van Manen and Smith on Phenomenology». *Qualitative Health Research*, 29 (6), p. 1-8.

Bibliografia secundària

- Brinkmann, M. (2019) *Phänomenologische Erziehungswissenschaft von ihren Anfängen bis heute*. Wiesbaden, Springer.
- Cardó, C. (1957) *La Nit Transparent*. 2ª edició. Barcelona, Ariel.
- González Guardiola, J. (2012) «Món de la vida». *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, XXIII, p. 155-169.
- González Guardiola, J. (2015) «Reducció». *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, XXV, p. 89-116.

- González Guardiola, J. (2019) «Cap a una eidètica de la relació ensenyament–aprenentatge», a *Col·loquis de Vic, XXIII. L'educació*. Vic, Institut d'Estudis Catalans p. 173-185.
- Kockelmans, J. J. (1987) *Phenomenological Psychology. The Dutch School*. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers.
- Smith, J. A., Flowers, P. i Larkin, M. (2009) *Interpretative Phenomenological Analysis. Theory, Method and Research*. Londres, SAGE Publications Inc.
- Spiegelberg, H. (1994) *The Phenomenological Movement. A historical Introduction*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Wittgenstein, L. (1965) «Lecture on Ethics». *The Philosophical Review*, 74 (1), p. 3-12.
- Zirión, A. (2003) «La noción de fenomenología y el llamado a las cosas mismas», a Xolocotzi, Á. (ed.) *Hermenéutica y fenomenología. Primer coloquio*. México, Universidad Iberoamericana, p. 31-58.

Fenomenología y pedagogía

El presente trabajo supone un intento de presentación de la fenomenología en su vinculación histórica y temática con la pedagogía sin pasar por alto las tensiones constitutivas entre ambas. Estas tensiones son traspasadas al campo de la aplicación en pedagogía, pero proceden ya de las propias tensiones internas de la fenomenología en su muy problemática relación de continuidad/discontinuidad con la hermenéutica. Se presenta un panorama histórico y temático de estas tensiones que, más que debilitar los intentos de aproximación, constan como espuelas de una fertilidad siempre renovada en el campo de la investigación de técnicas cualitativas en pedagogía.

Fenomenología, Hermenéutica, Investigación Cualitativa, Pedagogía

Phénoménologie et pédagogie

Cet ouvrage suppose une tentative de présenter la phénoménologie dans son lien historique et thématique avec la pédagogie sans négliger les tensions constitutives entre les deux. Ces tensions sont transférées au champ d'application en pédagogie, mais elles proviennent déjà des tensions internes de la phénoménologie dans son rapport très problématique de continuité/discontinuité avec l'herméneutique. Un panorama historique et thématique de ces tensions est présenté celui qui, plutôt que d'affaiblir les tentatives d'approximation, apparaissent comme les ressorts d'une fécondité toujours renouvelée dans le champ de la recherche sur les techniques qualitatives en pédagogie.

Phénoménologie, Herméneutique, Recherche qualitative, Pédagogie

Phenomenology and pedagogy

This is an attempt to present phenomenology in its historical and thematic connection with pedagogy, trying not to overlook the constitutive tensions between both. These tensions are transferred to the field of application in pedagogy, but they already come from the internal tensions of phenomenology in its very problematic relationship of continuity/discontinuity with hermeneutics.

Phenomenology, Hermeneutics, Qualitative Research, Pedagogy